

Solidariteit in Superdiversiteit

► Marc Jans (2014)

- Vlaanderen wordt snel meer divers. Op een of andere manier krijgen we allemaal te maken met meertaligheid en culturele verschillen: als buur, werkgever, werknemer, leerling, leraar, vrijwilliger, sportbeoefenaar, trainer, jeugdwerker, noem maar op. Die toenemende diversiteit zet druk op de solidariteit in onze samenleving. Daar bovenop wijzen politici op ontoereikende budgetten om bestaande en structurele vormen van solidariteit zoals de sociale zekerheid in stand te houden. Globalisering, individualisering en toenemende diversiteit maken het niet vanzelfsprekend om solidariteit binnen de contouren van een westerse welvaartstaat ongewijzigd verder te zetten. **Kunnen we morgen nog voldoende solidariteit opbrengen?**

Wij zijn overtuigd van wel. Wij, dat is een team van sociologen, geografen, politicologen en pedagogen. Samen gaan we op zoek naar nieuwe vormen van solidariteit in diversiteit. We laten ons daarbij leiden door inzichten uit de vier wetenschappelijke disciplines. Niet alleen die combinatie van disciplines maakt onze zoektocht specifiek. Anders dan bij heersende en structurele vormen van solidariteit binnen de context van een natiestaat zoeken wij naar nieuwe vormen van solidariteit op plaatsen waar mensen van diverse afkomst elkaar tegenkomen: op de werkvloer, in de woonomgeving, op school en daar waar we onze vrije tijd besteden. Voor die zoektocht krijgen we steun van het Instituut voor Innovatie door Wetenschap en Technologie (IWT) en vallen we terug op een begeleidingscommissie van ondertussen 62 organisaties¹.

Hier presenteren we de uitgangspunten waarmee we die zoektocht aanvatten. We geloven dat die uitgangspunten inspirerend kunnen zijn voor partners die binnen het kader van beleid en praktijk een gelijkaardige zoektocht wagen naar nieuwe vormen van solidariteit als antwoord op actuele uitdagingen. We presenteren uitgangspunten, nog geen resultaten van onderzoek. Voor resultaten is het

nog te vroeg. De komende twee jaren staan 32 casestudies op onze onderzoeksagenda. Cases gespreid over vier domeinen van het maatschappelijk leven: wonen, werken, leren en vrije tijd. Met die cases toetsen we onze uitgangspunten en werken we ze verder uit. We besteden daarbij aandacht aan de wijze waarop nieuwe vormen van solidariteit beleidsmatig en professioneel ondersteund kunnen worden. Inzichten en aanbevelingen die hierop inhaken heb je bijgevolg nog te goed.

Maar hier en nu onze uitgangspunten:

- Waar komt solidariteit vandaan? Sociologen gaven daar verschillende antwoorden op. Ook voor ons onderzoek onderscheiden we verschillende bronnen van solidariteit. Bronnen die vroeger, maar ook vandaag in contexten van nabijheid aan de basis liggen van solidariteit tussen mensen. In een eerste paragraaf steken we van wal met een definitie van solidariteit en bespreken we vier bronnen.
- We zoeken naar nieuwe vormen van solidariteit op concrete plaatsen in een superdiverse samenleving, daar waar mensen van verschillende afkomst in elkaars nabijheid toeven en zich engageren in interpersoonlijke praktijken. Niet direct op de schaal van een historisch

gegroeide natiestaat dus. En toch zijn we bijzonder geïnteresseerd in de structurele betekenis van deze nieuwe vormen van solidariteit. In een tweede paragraaf geven we uitleg bij het specifiek tijds- en ruimtelijk kader van ons onderzoek.

- Nieuwe vormen van solidariteit, in het hier en nu, steunen op leerprocessen en burgerschapspraktijken. In de 32 cases besteden we bijzondere aandacht aan die processen en praktijken. Dat laat ons (later) onder meer toe om aandachtspunten voor specifieke beleidsmaatregelen en praktijkinterventies te formuleren. Eveneens in de tweede paragraaf lichten we toe wat we precies verstaan onder leerprocessen en burgerschapspraktijken in contexten van nabijheid.
- Nieuwe vormen van solidariteit in een superdiverse samenleving positioneren zich op een aantal spanningsvelden. In een derde en laatste paragraaf bespreken we zes spanningsvelden waarop solidariteit beweegt. De posities op die spanningsvelden bepalen mee welke vormen van solidariteit mogelijk zijn op plaatsen waar mensen van diverse afkomst al dan niet gedwongen nabij zijn.

1. Zie www.solidariteitdiversiteit.be/stakeholders

► Doorheen de verschillende paragrafen onderbouwen en illustreren we onze uitgangspunten met citaten van denkers² afkomstig uit de verschillende disciplines. Maar solidariteit in diversiteit is niet alleen een aandachtspunt voor wetenschappers. Ook beleidsactoren en intermediairen nemen initiatieven met oog voor solidariteit in een samenleving gekenmerkt door toenemende culturele diversiteit. Sommigen onder hen gebruiken daarbij uitdrukkelijk het begrip solidariteit. Anderen spreken over sociale cohesie, gemeenschapsvorming, interculturaliteit, sociaal kapitaal,... We illustreren onze uitgangspunten met standpunten van die planners³, neergeschreven in tal van beleidsdocumenten. Daarvoor vallen we terug op een selectie van documenten uit de diverse domeinen waarop DieGem focust: wonen, werken, leren en vrije tijd. Ten slotte vormen ook acties van doeners⁴ goede voorbeelden om onze gedachtegang te duiden. In vier pilootcases gingen we al een eerste keer op zoek naar nieuwe vormen van solidariteit in diversiteit. We deden dat in het magazijn van het internationaal postbedrijf Spring Global Mail, winnaar van de Jobkanaal diversiteitsprijs 2013. Binnen de sfeer van de vrije tijd verkenden we de specifieke initiatieven van Chiro Vlaanderen bij de ontwikkeling van een jeugdwerkconcept voor het cultureel diverse Brussel. Ook de zoektocht van de basisschool Mater Dei uit Leuven naar een goede inbedding in een sterk veranderde en gekleurde buurt kreeg onze volle aandacht. In een vierde pilootcase ten slotte richtten we ons op Rabot, een buurt in Gent, waar diverse buurtinitiatieven de invoering van de complementaire munt 'Torekes' ondersteunen in dienst van de woonomgeving en de bewoners.

Denkers

Planners

Doeners

We nodigen je uit om als lezer zelf verbanden te leggen met onze uitgangspunten en net als de denkers, de planners en de doeners die wij via opmerkingsvelden aanhalen je eigen associaties, aanmerkingen en voorbeelden aan deze tekst toe te voegen.

2. Specifieke wetenschappelijke bijdragen van DieGem op basis van uitgebreide literatuurstudie vind je op www.solidariteitdiversiteit.be/publicaties.

3. Een analyse van beleidsdocumenten uit de domeinen wonen, werken, leren en vrije tijd vind je op www.solidariteitdiversiteit.be/publicaties.

4. Een meer uitgewerkte beschrijving en analyse van de vier pilootcases vind je vanaf juni 2014 in de praktijkenbank: www.solidariteitdiversiteit.be/praktijkenbank.

1. Vier bronnen van solidariteit

Hoe komt het dat zoveel mensen met al hun verschillende levenswijzen, noden en ambities er in de meeste gevallen in slagen op een relatief ordentelijke manier samen te leven? 'Solidariteit' antwoorden sociale wetenschappers. Zelfs toen de sociologie nog in haar kinderschoenen stond, dichtten grondleggers zoals Karl Marx, Max Weber en Emile Durkheim solidariteit een centrale plaats toe. Elk van die zwaargewichten zocht de bron van solidariteit weliswaar in heel verschillende richtingen. Tot op vandaag kan je nog steeds geen eenduidige definitie van solidariteit vinden. Alleen wanneer we het heel breed houden, komen we tot een overkoepelende definitie. Onder solidariteit verstaan we dan de bereidheid om met elkaar te delen en te herverdelen vanuit een gevoel van lotsverbondenheid en loyaliteit. We kunnen materiële middelen delen, maar ook immateriële zaken zoals tijd, ruimte en identiteit.

Wat maakt nu dat mensen zich verbonden weten met een gemeenschap? Wat zet mensen aan om te delen en te herverdelen? Uit een zoektocht in de sociologische literatuur halen we vier onderscheiden bronnen van solidariteit: wederzijdse afhankelijkheid, gedeelde waarden en normen, strijd en ontmoeting.

1.1. Wederzijdse afhankelijkheid

Een eerste bron van solidariteit haakt in op sociale verschillen en individualisering. In deze liberale opvatting verhoogt doorgedreven specialisatie ieders keuzemogelijkheden en ook de productiviteit en de creativiteit van onze samenleving. Het cement dat een samenleving bij elkaar houdt, bestaat niet langer uit het feit dat mensen dagelijks hetzelfde doen, denken en oordelen en tegen dezelfde natuurelementen vechten. Het feit dat we er ons van bewust zijn dat we van elkaar afhankelijk zijn, houdt ons samen. Doorgedreven **arbeidsverdeling** maakt ons wederzijdse afhankelijk van elkaar. De fabrieksarbeider eet het brood gebakken door de bakker met bloem van de boer gemalen door de molenaar. Solidariteit komt voort uit deze **wederzijdse afhankelijkheid**.

Op verschillende plaatsen in onze samenleving leeft de overtuiging dat we in de toekomst een beroep moeten doen op de economische inzetbaarheid van een diverse groep mensen om onze welvaart te behouden. Volgens deze gedachtegang kunnen we beter **solidair zijn met migranten** willen we aan de vergrijzing het hoofd bieden.

Spelers uit onderwijskringen en op de arbeidsmarkt roepen wederzijdse afhankelijk regelmatig in als bron van solidariteit. Deze sectoren zijn doordrongen van de wil om elk **talent** te ontwikkelen.

Beleidsnota onderwijs:

Mensen verschillen in hun talenten, hun interesses en hun sociale, economische en culturele achtergrond. Omdat onze kinderen onze voornaamste troef zijn en een optimale talentontwikkeling bijdraagt tot sociale cohesie, moeten vanaf het kleuteronderwijs en doorheen het lager onderwijs alle jongeren kansen krijgen om hun talenten te ontdekken en te ontwikkelen.

Spring Global Mail, Mechelen:

De gezamenlijke uitdaging 'alles moet buiten' verbindt een cultureel diverse groep werknemers, althans binnen het kader van het werk dat ze samen verrichten in een internationaal postbedrijf en waarbij iedereen zijn taken opneemt.

Durkheim (1984):

Grote verschillen in bestaansvoorwaarden en ideeën zorgen voor een verschuiving van collectief naar individueel bewustzijn, terwijl de arbeidsverdeling tegelijk vraagt om meer interactie en samenwerking. Waar mensen zich meer specialiseren in bepaalde beroeps- of andere activiteiten, worden ze voor andere goederen, diensten en activiteiten afhankelijk van andere mensen die zich daarin specialiseren. Die interdependentie vormt de grondslag voor de organische solidariteit. Elke functie die de leden uitoefenen is voortdurend afhankelijk van anderen en vormt met hen een stevig verbonden systeem.

Bouwstenen Minderhedenforum:

Europa zal volgens de meeste analisten ook arbeidskrachten nodig hebben om zijn eigen welvaart te vrijwaren in het licht van de vergrijzing. Ook België zal in de toekomst niet meer zonder een migratiebeleid kunnen. Het afwegen van de belangen van de verschillende betrokkenen in ons land, van de herkomstlanden en van de migranten zelf, zal daarbij voor zijn voor veel debat.

1.2. Normen en waarden

Maar genereert wederzijdse afhankelijkheid voldoende solidariteit om een samenleving samen te houden? Sommigen twijfelen eraan en wijzen op de noodzaak van gedeelde waarden en normen. Zelfs Durkheim, pleitbezorger van wederzijdse afhankelijkheid, vreest dat sociale banden op die basis alleen niet sterk genoeg zijn om egoïsme in te dammen. Volgens communitaristen vormen gemeenschappelijke waarden en normen het cement van onze samenleving en de bron van solidariteit.

Spelers uit diverse beleidsdomeinen zetten expliciet in op gedeelde normen en waarden. Dat mensen uit verschillende culturen niet noodzakelijk hetzelfde normen- en waardenkader aanhangen, kan aanleiding zijn voor het ontwikkelen van nieuwe **specifieke initiatieven**.

Op andere plaatsen en in andere omstandigheden kan een gebrek aan gedeelde waarden en normen als een bedreiging overkomen. Consensus over een **minimum aantal normen en waarden** lijkt dan een noodzakelijke voorwaarde om met een grote diversiteit van mensen te kunnen samenleven.

1.3. Strijd

Zowel het liberale als het communautaire model houden weinig rekening met macht. Solidariteit kan nochtans ook geworteld zijn in strijd. Samen ten strijde trekken leidt tot sterke vormen van lotsverbondenheid. Gezamenlijke inzet voor gelijke rechten schept een band. Maar solidariteit op basis van strijd verbindt niet alleen, het verdeelt tegelijkertijd. Strijd sluit sowieso ook uit. Tegenstanders maken per definitie geen deel uit van de groep die solidair is.

We kennen allemaal de klassieke **sociale strijd** voor materiële herverdeling. De ideeën van Marx en Weber vinden we vandaag terug bij de verdedigers van het sociaaldemocratische model, het model van de arbeidersbeweging. Maar naast een strijd voor economische herverdeling kunnen we ook een strijd aangaan voor culturele erkenning of voor politieke vertegenwoordiging.

Marx en Engels (1948):

De strijd van arbeiders creëert eenheid. De echte verdiensten van hun strijd ligt niet in de directe resultaten ervan, maar in de steeds groter wordende eenheid van de arbeiders. Solidariteit is het product van politieke actie van arbeiders die tot uitdrukking komt via een groeiend klassenbewustzijn.

Fraser (1997):

Eind van de twintigste eeuw komt de strijd voor erkenning steeds meer opzetten. Claims voor de erkenning van verschillen zijn een voedingsbodem voor strijd van diverse groepen. Die groepen worden gemobiliseerd op basis van nationaliteit, etniciteit, ras, gender en seksualiteit. In zo'n postsocialistische conflicten vervangt identificatie met een groep de klassenbelangen als belangrijkste bron voor politieke mobilisatie.

Parsons (1991):

Het delen van gemeenschappelijke waardepatronen, met als gevolg een gevoel van verantwoordelijkheid voor het nakomen van verplichtingen, schept een solidariteit tussen hen die wederzijds gericht zijn op de gemeenschappelijke waarden.

Chiro Brussel:

Chiro Vlaanderen ontwikkelt een specifieke stadswerking in Brussel omdat waarden en normen van het klassiek jeugdbewegingswerk te weinig aansluiting vinden bij de superdiversiteit onder de jeugd in Brussel. Een chiroleider aan het woord: "Als je in oudere groepen komt, beginnen er steeds meer mensen te roken en er wordt gedronken [...] Dat schuurt met waarden en normen van sommige leden. Een jongen van Marokkaanse afkomst, lid bij de kerels, deed nooit mee met zuipspelletjes en is uiteindelijk maar één jaar gebleven."

Antwerpen 2013-2018:

Onze stad is meer dan een optelsom van alle Antwerpenaren. Het is een stadsgemeenschap die bestaat uit een rijke diversiteit aan talloze culturen, levensbeschouwingen, wijken en straten, verenigingen, bedrijven, gezinnen, individuen, ... Samen vormen wij Antwerpen. Maar dat kunnen we alleen als we respect hebben voor elkaars eigenheid, dezelfde basiswaarden omarmen en uiteraard elkaar begrijpen.

Pedagogisch project GO!:

Het GO! beschouwt het actief omgaan met deze diversiteit als een meerwaarde en als een pijler van zijn onderwijs. Via dit actief pluralisme beklemtoont het GO! dat de mensheid, ondanks alle verschillen, verbonden is door gemeenschappelijke waarden en doelen.

Zeker in vergelijking met het groot aantal verwijzingen naar normen en waarden, blijft strijd als bron van solidariteit opmerkelijk onderbelicht in de beleidsdocumenten die wij analyseerden. Een herwaardering van het strijdperspectief kan mogelijkheden openen voor een ander soort van interventies van organisaties en overheden. Een samenleving is nooit af. Ze produceert steeds opnieuw ongelijkheden die aanleiding kunnen zijn voor een strijd met oog op de ultieme gelijkheid en rechtvaardigheid.

Organisaties met een jarenlange traditie van strijd voor en met de meest kwetsbare mensen in de samenleving zien in strijd een bron voor solidariteit.

1.4. Ontmoeting

De drie vorige bronnen werken zichtbaar door tot in institutionele en structurele vormen van solidariteit zoals de sociale zekerheid en de bescherming van werknemers. Ontmoeting daarentegen komt tot stand op een microniveau, daar waar mensen elkaar al dan niet toevallig tegenkomen. Vooral pleitbezorgers van het interculturele model stellen dat toevallige ontmoetingen een bron van solidariteit kunnen zijn. Zij baseren zich op observaties in de context van superdiverse grootsteden. In dergelijke contexten zien zij tussen naast elkaar bestaande culturen kruisbestuivingen tot stand komen. Op individueel niveau leren mensen via ontmoeting elkaars cultuur beter kennen en begrijpen. Dit leidt tot wederzijds respect en tolerantie. Solidariteit als gevolg van dergelijke ontmoetingen blijft individueel. De mate en de omstandigheden waarin eerder vluchtige, informele contacten in stedelijke en etnisch diverse contexten leiden tot solidariteit kunnen een inspiratiebron zijn voor en steun bieden aan meer georganiseerde vormen van solidariteit.

Het geloof in de kracht van ontmoetingen is vaak een argument in discussies over sociale mix van en segregatie tussen mensen met een verschillende culturele achtergrond. Bewerkstelligen van een sociale mix in de sportclub, in de buurt of op school is een vaak gehanteerde strategie tegen segregatie.

Ontwerp van decreet gelijke onderwijskansen:

Het zoeken naar eigen structuren voor elke maatschappelijke groep – Vlaamse scholen naast concentratiescholen, scholen voor welgestelden en scholen voor kansarmen,... – is nefast voor de integratie van allochtonen en kansarme autochtonen en voor de leefbaarheid van het Vlaamse onderwijsbestel. (...) Een emancipatoire school laat binnen haar poorten dan ook een subtiel samenspel van culturen en subculturen toe.

Hoorzitting sociale mix in Vlaams Parlement:

"In een goede en aangename buurt ontstaan informele solidariteitsnetwerken. Hoe gedifferentieerder de buurt is, hoe sterker dit solidariteitsnetwerk zal zijn. Mijs inziens moet dit evenwel vanuit de bewonersgroep groeien. Het leggen van een degelijke basis en het voorzien in voldoende aangename contactmogelijkheden zal dit in elk geval in de hand werken."

Uit De Marge, 2009:

Heel wat van onze inspanningen, vandaag, gisteren en morgen, zijn hiertoe terug te leiden: vanuit een verbondenheid met de doelgroep werken aan het stimuleren van het bewustwordingsproces van jeugd- en andere sociale werkers, van jeugdwerk en andere sociale voorzieningen, van lokale overheden en hun diensten, over hun reële opstelling, de versterking van positieve attitudes, het mee zoeken naar alternatieven.

Mater Dei, Leuven:

Mater Dei stimuleerde haar lerarenkorps deel te nemen aan allerlei activiteiten om de buurt beter te leren kennen: "op vrijdag lokten we leerkrachten bijvoorbeeld om mee op café in de buurt te gaan. Een andere keer organiseerden we een pedagogische studiedag op zo'n manier dat we leerkrachten in kleine groepjes naar allerlei organisaties in de buurt stuurden."

Simmel (1950):

Schijnbaar triviale interacties houden een gemeenschap samen. Zo'n interacties zijn belangrijker om te onderzoeken dan de permanente interacties binnen het kader van vastomlijnde en min of meer vaste structuren volgens Marx, Durkheim en Weber. Sociatie staat tegenover de gestructureerde samenleving en verwijst naar alledaagse vormen van menselijk handelen, bewust of onbewust, die in de informele sfeer van het dagelijkse leven een onderlinge band scheppen.

2. Solidariteit hier en nu

Met DieGem zoeken we naar innovatieve vormen van solidariteit. Niet toevallig op dit moment. Onze westerse samenleving verandert grondig. Zo grondig dat we ook uitgedaagd worden om solidariteit te herdenken. Klassieke vormen van solidariteit staan immers onder druk. Belangen, waarden en normen gaan vandaag erg verschillende richtingen uit.

Net zoals sociologen destijds solidariteit herdachten in tijden van industrialisering, zoeken wij naar actuele en nieuwe vormen van solidariteit die aansluiten bij de 21ste eeuw. De vier hierboven vermelde bronnen van solidariteit blijven daarbij van belang. Wel plaatsen we die bronnen in een ander perspectief op plaats en tijd, in het hier en nu.

2.1. Opkomst van de welvaartstaat

Al vanaf het einde van de 19de eeuw spannen westerse natiestaten zich in om klassenconflicten, ongelijkheid en uitbuiting - keerzijden van het kapitalisme - te verzachten. In de 20ste eeuw werd solidariteit geleidelijk aan gecentraliseerd en genationaliseerd. Middelen werden gebundeld binnen een natiestaat om daarna via herverdelingsmechanismen terug uit te geven. Sociale zekerheidssystemen kregen vorm met de welvaartstaten van na de tweede wereldoorlog als hoogtepunt. Gedreven door economische groei en een groeiende consensus over de nood aan solidariteit zagen sindsdien meer en meer complexe herverdelingsmechanismen het daglicht. Die klassieke vormen van solidariteit passen vandaag binnen het rechten- en plichtendiscours van onze actieve welvaartstaat: wederzijds afhankelijke burgers dragen bij naar vermogen en genieten in ruil van rechten en sociale zekerheid. Zo'n consensus over herverdeling kwam er niet vanzelf. Decennia lange mobilisatie en strijd met vakbonden en arbeiderspartijen in een hoofdrol waren noodzakelijk.

Zo kreeg solidariteit geleidelijk aan vorm binnen de ruimtelijke grenzen van een natiestaat. Solidariteit in het Westen werd en is in grote mate territoriaal bepaald. Binnen die staatsgrenzen ging men uit van een (vermeende) cultureel homogene populatie. Solidariteit biedt voor alle leden van die populatie een formeel kader voor verantwoord burgerschap. Formele en non-formele educatie rust jonge en minder jonge burgers toe met de nodige kwalificaties en socialiseert hen tot volwaardig leden van de heersende gemeenschap.

Maar in de hoogtijdagen van West-Europese welvaartstaten genieten staatsburgers van lidmaatschap terwijl voor vreemdelingen vaak andere rechten gelden.

2.2. De welvaartstaat uitgedaagd

Tendensen zoals globalisering, individualisering, neoliberalisering en migratie veroorzaken al enige tijd onrust. In het kielzog daarvan focussen we met het DieGem-onderzoeksproject heel specifiek op toenemende culturele diversiteit in onze westerse samenleving. Samen met heel wat sociologen stellen we vast dat onze samenleving superdivers wordt. De achtergrond van migranten is

Vertovec (2007):

Beleidslogica's en publieke opinie – en evengoed vele domeinen uit de sociale wetenschappen – vatten de hedendaagse demografische en sociale ontwikkelingen niet volledig. Groot-Brittannië kunnen we vandaag karakteriseren als 'superdivers'. Het begrip superdiversiteit benadrukt dat de diversiteit in vergelijking met wat het land tot nog toe ervaren heeft zowel kwantitatief als kwalitatief ongezien is.

vandaag enorm versnipperd. Tot voor 1990 kwamen zij uit een beperkt aantal plaatsen. Dat liet nog toe om de achtergronden van migranten te achterhalen en te begrijpen. Nu komen zij letterlijk uit alle hoeken van de wereld. Ze brengen een nieuwe dimensie van diversiteit mee, superdiversiteit. Dat manifesteert zich zowel etnisch, taalkundig, cultureel als religieus. Op al deze vlakken merken we extreme versnippering. Daar bovenop leiden striktere asielprocedures tot migratiestromen die zich onder de officiële radar van de natiestaat afspelen. Met mensenhandel, uitbuiting en illegale vormen van huisvesting en tewerkstelling als gevolg. Ondertussen, aan de andere zijde van het migratieverhaal, zijn hooggeschoolde arbeidsmigranten erg gegeerd om tekorten op onze arbeidsmarkt op te vangen. Kortom, vandaag kunnen we niet langer meer een eenduidig antwoord geven op de vraag wie de migranten zijn.

Toenemende culturele diversiteit ondermijnt de (vermeende) culturele homogeniteit die we toeschreven aan de welvaartstaat. De continuering van bij een welvaartstaat horende vormen van solidariteit is niet langer zeker en die solidariteit is niet langer toegankelijk voor iedereen. Steeds meer beleidsvoerders en intermediaire organisaties vragen zich af of solidariteit noodzakelijkerwijs geworteld moet en kan blijven in een culturele homogeniteit van een politieke gemeenschap.

Superdiversiteit blijft niet zonder gevolgen voor de specifieke combinatie van solidariteitsbronnen waaruit een welvaartstaat traditioneel put. Gedeelde waarden en normen als basis voor staatsburgerschap komen op los zand te staan. Superdiversiteit maakt ook sociale strijd complexer. De strijd voor economische herverdeling breidt uit met een strijd voor erkenning van etnisch-culturele minderheden en een strijd voor politieke vertegenwoordiging van die groepen. En oververtegenwoordiging van etnisch-culturele groepen in de werkloosheidscijfers en in preciaire tewerkstellingstatuten doet sommigen vraagtekens plaatsen bij het principe van wederzijdse afhankelijkheid. Maar toenemende culturele diversiteit heeft niet alleen een impact op de specifieke combinatie van bronnen van solidariteit typerend voor een welvaartstaat. Ook het tijd- en ruimtelijk kader waarbinnen zo'n welvaartstaat gedijt, wordt er door beïnvloed. We delen niet langer met zijn allen eenzelfde verleden als basis voor een gedeelde nationale identiteit. En burgers raken steeds meer verwickeld in netwerken die niet noodzakelijk gebonden zijn aan staatsgrenzen.

Polarisatie en uitsluiting van mensen die qua levensstijl, waarden en normen afwijken loert steeds meer om de hoek. Volgens sommige sociologen bevordert diversiteit niet zozeer de kloof tussen zij die er bij horen en zij die uitgesloten zijn. Ze wijzen ook op onverschilligheid en sociaal isolement. Hoe helder de vooronderstelling dat diversiteit solidariteit ondermijnt ook mag overkomen, ze is wetenschappelijk niet hard te maken. Anderzijds versterken pogingen van beleid en organisaties om solidariteit te blijven baseren op een gemeenschap van gedeelde waarden en normen de perceptie van een groeiende kloof tussen solidariteit en diversiteit. Interventies gebaseerd op gedeelde waarden en normen zetten in op een gemeenschappelijke identiteit. In een superdiverse context gaan zo'n interventies heel sterk in de richting van assimilatie. Ze riskeren bestaande ongelijk-

Bestuursakkoord Gent 2013-2018:

De diversiteit in Gent is groot: bijna 160 verschillende nationaliteiten, culturele minderheden, ouderen, holebi's, jongeren, mensen met een handicap... Deze superdiversiteit kan het samenleven onder druk zetten, maar kan ook een verrijking zijn voor onze stad.

Putman (2007):

Mensen die leven in etnisch diverse settings lijken zich terug te trekken als schildpaden. Op die manier ondermijnt toenemende diversiteit op korte en middenlange termijn de sociale samenhang en solidariteit.

heden en polarisaties te verscherpen. De terugkeer naar één territorium en één cultureel verleden waarbinnen we iedereen socialiseren is niet langer een optie. Welke alternatieven zijn er dan voor onze zoektocht naar solidariteit in diversiteit?

2.3. Innovatieve vormen van solidariteit

Op zoek naar innovatieve vormen van solidariteit in een superdiverse samenleving blijven de vier eerder besproken bronnen van solidariteit voor ons opzet relevant. Wel plaatsen we die vier bronnen in een ander perspectief op tijd en ruimte. Solidariteit in een welvaartstaat kwam tot stand binnen een territoriaal afgebakende natiestaat (plaats) en steunt op een gemeenschappelijk verleden (tijd). Plaats en tijd in die betekenis zijn een voedingsbodem voor een (vermeende) gemeenschappelijke nationale en culturele identiteit. Toenemende diversiteit maakt het noodzakelijk om solidariteit elders in de ruimte en in de tijd te zoeken. We zoeken niet langer binnen de grenzen van nationale territoria maar op concrete plaatsen (hier), daar waar mensen van heel verscheiden culturele achtergronden, al dan niet gedwongen, nabij zijn. Daar vormen zich sociale interacties en relaties die betekenis geven aan die plaats, een betekenis die ver voorbij die concrete plaats zelf kan strekken. Daar engageren mensen zich in interpersoonlijke praktijken (nu). Nieuwe vormen van solidariteit zoeken we bijgevolg niet langer binnen het kader van langdurig en formeel lidmaatschap van een nationale gemeenschap, maar in dagelijkse inter-persoonlijke praktijken waarin cultureel diverse burgers zich aan elkaar tonen. In zo'n dagelijkse praktijken op zo'n concrete plaatsen leren mensen van diverse afkomst met elkaar delen en met verschil omgaan.

Met onze focus op het hier (plaats) en nu (praktijk) sluiten we solidariteit op basis van burgerrechten en formele toegang tot de delende en herverdelende instituties van een welvaartstaat niet uit. Nieuwe vormen van solidariteit kunnen samengaan met verworvenheden van een welvaartstaat. Ze zijn er geen alternatief voor, eerder een aanvulling. Sommige wetenschappers maken een onderscheid tussen verschillende vormen van solidariteit. Dat onderscheid sluit min of meer aan bij de focuswissel die wij hier voorstellen. Ze maken dan een onderscheid tussen bijvoorbeeld warme en koude solidariteit of tussen directe en indirecte solidariteit.

Onze focus op het hier en nu blijft niet zonder gevolg voor de wijze waarop we plaats, burgerschap en leren begrijpen.

2.4. Een andere kijk op plaats, burgerschap en leren

We switchen van een territoriale naar een relationele bepaling van **plaats**. Een plaats valt dan niet langer louter samen met een fysieke locatie en bijhorende grenzen. Plaats krijgt ook betekenis op basis van de relaties die mensen daar aangaan.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2013):

Er zijn twee manieren waarop solidariteit georganiseerd is. Vooreerst solidariteit die mensen onderling vormgeven in gemeenschappen, maatschappelijke organisaties, verenigingen, clubs en families of ook 'directe solidariteit'. Vervolgens is er ook 'indirecte solidariteit', de door de overheid georganiseerde solidariteit die tot uiting komt in tal van voorzieningen eigen aan de verzorgingsstaat.

Torekes, Rabot – Gent:

De tuiniers die op de stadsakker bezig zijn, zijn voornamelijk senioren, daklozen en mensen uit de torens. Het is een diverse groep maar het feit dat ze zo'n gebied delen en dat ze er elk hun activiteiten doen, geeft wel een bepaalde verbondenheid. Je kan wel zien dat er ergens een gemeenschappelijkheid is, dat ze elkaar kennen, dat ze een goedendag zeggen op straat.

Die relaties kunnen veel verder reiken dan de locatie zelf en betrekking hebben op andere locaties en op mensen die zich op **andere locaties** bevinden.

Maar plaats behoudt ook vanuit een relationele invalshoek haar essentieel kenmerk van nabijheid. Nabijheid en betrokkenheid maakt van plaats een bouwsteen voor solidariteit en gemeenschapsvorming hier en nu.

Nieuwe vormen van solidariteit in diversiteit ontstaan wanneer mensen van cultureel verschillende afkomst op concrete plaatsen met elkaar in dialoog treden en zo samen betekenis geven aan die plaats. Een betekenis die verbanden kan leggen met andere plaatsen, soms zelfs heel ver weg. Plaats als aangrijpingspunt voor solidariteit kan effectief zijn, zeker wanneer cultureel heterogene burgers weinig anders gemeenschappelijk hebben buiten die plaats zelf.

Verandering van ruimte- en tijdsregister doet ons ook op een andere wijze naar **burgerschap** kijken. Daar waar burgerschap binnen de context van een natie staat als een set van kenmerken, een status gedefinieerd wordt, kijken wij hier en nu naar burgerschap als een praktijk. Burgerschap valt dan niet langer samen met het formeel lidmaatschap van een politieke gemeenschap die de inwoners van een territoriaal bepaalde plaats voorziet van gedeelde waarden, identiteit en rechten. Binnen zo'n territoriaal kader en het bijhorende herverdelingsbeleid kunnen burgers gelijke rechten onder gelijke burgers claimen. Bij uitbreiding wordt ook een erkenningsbeleid gevoerd gericht op specifieke eisen van minderheidsgroepen, een zogenaamde doelgroepenbenadering. Wij gaan nog een stap verder dan dergelijke vormen van gedifferentieerd burgerschap en bekijken burgerschap niet louter vanuit een perspectief van gelijke of gedifferentieerde rechten, maar op basis van concrete claims die mensen leggen hier en nu op concrete plaatsen naar aanleiding van concrete **inter-persoonlijke praktijken**.

Met andere woorden burgerschap als praktijk en niet langer als status.

Mouffe (2005):

Burgerschap bestaat uit een set van hegemonische praktijken, die we sociale antagonismen noemen. Het vertrekpunt om het concept van burgerschap te herdenken is het idee van een 'res publica' (een publieke arena), of de formatie van een politieke gemeenschap die gebaseerd is op tegensprekelijke en conflicterende praktijken. Deze postmarxistische analyse start dus niet van abstracte modellen of aannames, of idealistische assumpties over burgerschap, maar eerder van de reëel bestaande diverse en soms conflicterende sociale praktijken van burgerschap: «burgerschap als praktijk».

Torekes, Rabot - Gent:

In Rabot kan je ook burger zijn door heel eenvoudige dingen te doen. Buiten de klassieke participatiekanalen met hun stuurgroepen, klankbordgroepen om. Samenlevingsopbouw onderkent er een soort doeparticipatie: "Door een aantal dingen te doen kan je ook wegen op besluitvorming. Aan klassieke onderhandelingstafels moet je op het niveau van de stad, van planologen meepraten. We doen daar niet aan mee, we zitten hier en we doen van alles."

Spring Global Mail, Mechelen:

Spring Global Mail is een internationaal postbedrijf. De vestiging in Mechelen is ingebed binnen een multinationaal netwerk van filialen en dochterbedrijven. Dat maakt dat solidariteit niet enkel binnen de vestiging in Mechelen mogelijk wordt, maar ook met die in London of elders en met vrachtwagenchauffeurs die daartussen pendelen.

Massey (1991):

Een goed begrip van het concept ruimte en plaats hoeft niet langer noodzakelijk gebaseerd te zijn op de grenzen van die plaats. Ruimte en plaats kunnen we ook begrijpen door middel van de relatie met andere plaatsen en van de meervoudige betekenissen die de plaats uit zichzelf meebrengt. Met andere woorden de definitie van een specifiek plaats hoeft niet bepaald te worden door een plaats af te zetten tegenover wat buiten die plaats gebeurt. Zo'n definitie kan net steunen op de specifieke verbanden met wat zich buiten de plaats afspeelt. Dat laatste wordt daardoor een element van de plaats zelf.

Amin (2004):

Een relationele benadering van plaats omvat twee cruciale en onafscheidelijke elementen. Ten eerste gaat het om een grote heterogeniteit in onmiddellijke nabijheid. Wanneer verschillende mensen dezelfde plaats delen, moeten we aandacht schenken aan de verschillende betekenissen en identiteiten die aan die ene plaats toegedicht worden en de manier waarop ze mee vorm geeft aan de identiteit van bewoners en gebruikers. Ten tweede moeten we rekening houden met de netwerken die die ene plaats verbindt met heel wat andere plaatsen. In een geglobaliseerde wereld staat elke plaats namelijk in verbinding met heel wat andere plaatsen door stromen van mensen, goederen, geld, informatie, etc.

Door hier en nu te focussen op burgerschap als praktijk en op plaats als relationeel gegeven, komen specifieke vormen van informeel leren aan het licht.

We zijn dan niet zozeer op zoek naar leerprocessen en educatieve inspanningen gebaseerd op een curriculum en gericht op het verwerven van vooraf bepaalde kwalificaties met oog op goed burgerschap. Hier en nu zijn we vooral geïnteresseerd in collectieve leerprocessen en leerprocessen met een collectieve impact die inherent verbonden zijn met het engagement die mensen opnemen in interpersoonlijke praktijken op concrete plaatsen.

In de mate dat zo'n praktijken zich tonen als democratische praktijken, waar burgers onder elkaar kwesties aankaarten die hen aanbelangen, vormen ze potentiële plekken en momenten van burgerschapsleren.

Informele praktijken met mensen van verschillende afkomst vormen potentieel belangrijke momenten die concrete voorbeelden van solidariteit binnen een gemeenschap van "zij die niets gemeenschappelijk hebben" aan het licht kunnen brengen. Solidariteit in diversiteit steunt op leerprocessen naar aanleiding van nabijheid met de andere die niet hetzelfde deelt. Niet het reproduceren van normen en waarden als lid van een specifieke gemeenschap, maar de mogelijkheid om je te engageren met diverse anderen en te onderhandelen over de eigen subjectiviteit in de ambiguïteit van het dagelijkse leven staat dan centraal.

Bij wijze van conclusie presenteren we nog eens bondig de bril die we opzetten bij onze zoektocht naar nieuwe vormen van solidariteit in diversiteit. We gaan op zoek op specifieke plaatsen (hier) en binnen concrete inter-persoonlijke praktijken (nu). Daar waar mensen van diverse afkomst nabij zijn. We zijn geïnteresseerd in de specifieke combinatie van bronnen van solidariteit die daar en dan worden aangeboord. Niet als alternatief voor bestaande vormen van solidariteit in het kader van burgerrechten, maar aanvullend. Meer nog, we zijn ook bijzonder geïnteresseerd in mogelijkheden om dergelijke nieuwe vormen van solidariteit te vertalen naar en te verbinden met meer formele burgerrechten binnen de context van een natiestaat.

Mater Dei, Leuven:

Iemand uit de omkadering van de school aan het woord: "Kinderen leren ongetwijfeld veel van de juf of de meester. Maar ze leren minstens even veel van elkaar. Daar ben ik echt wel van overtuigd. Dus hoe rijker en diverser die groep is waar ze in zitten, hoe meer ze opsteken."

Dewey (1954):

Leren is intrinsiek verbonden met het experiment van de democratie zelf. Het leidt niet van een status van niet-burger naar burger, maar fluctueert met actuele ervaringen van burgerschap en met de betrokkenheid van mensen in het democratisch experiment.

Spring Global Mail:

Werknemers in het magazijn van Spring Global Mail leren niet alleen goed samenwerken. Er ontwikkelt zich een oprechte interesse in en een engagement om er voor de andere te willen zijn. Zo willen sommige werknemers meer te weten komen over een andere religie.

Biesta (2012):

De wereld wordt één grote school, maar in tegenstelling tot curriculum gebaseerd onderwijs is de richting van het leerproces niet op voorhand bepaald van buitenaf. Het is onderdeel van de inzet van processen van collectief politiek leren. Mensen leren samenwerken en discussiëren. Op die manier leren ze waarderen dat er meer is dan henzelf.

3. Balanceren op zes spanningsvelden

Daar waar innovatieve vormen van solidariteit in diversiteit ontwikkeld worden, ligt de betekenis, de vorm, de inhoud en de oriëntering van die solidariteit nog relatief open. We zien minstens zes spanningsvelden waarlangs solidariteit concrete invulling kan krijgen. De concrete context, het hier en nu, bepaalt steeds opnieuw mee welke specifieke posities op deze spanningsvelden de invulling van solidariteit meekrijgt. Maar ook beleidsmaatregelen en professionele interventies kunnen de positionering van plaatsgebonden vormen van solidariteit in diversiteit op die spanningsvelden faciliteren.

Torekes, Rabot - Gent:

Een beleidsmedewerker van Samenlevingsopbouw aan het woord: "De Torekes zijn er voor iedereen in de wijk. De werkingsprincipes van Samenlevingsopbouw en het inkomensverhogend effect van de Torekes zorgen ervoor dat er heel wat mensen in een maatschappelijk kwetsbare positie deelnemen. De Turkse gemeenschap in het Rabot bijvoorbeeld komt voor een groot deel uit Emirdag, een landbouwstreek in Turkije. Zij vonden snel aansluiting bij de volkstuintjes en de stadsakkers op de site."

3.1. universeel – particularistisch

Iedereen kan in principe deel uitmaken van solidariteitsmechanismen. Is dat het geval dan spreken we over een universele invulling van solidariteit. Blijft de solidariteit beperkt tot specifieke groepen op basis van kenmerken zoals afkomst, gender of leeftijd dan spreken we van een particularistische invulling. In beleid en praktijk zien we dit spanningsveld vaak opduiken. Het gaat dan om een keuze voor een inclusieve dan wel een categoriale benadering of voor een doelgroepenbenadering dan wel een benadering in dienst van alle burgers.

Bij het uitbouwen van universele vormen van solidariteit hechten initiatiefnemers vaak bijzonder belang aan een evenredige deelname. Een evenredige deelname geldt als sluitstuk voor een universeel georiënteerde vorm van solidariteit. De voordelen moeten dan een spiegelbeeld van de diversiteit in de samenleving bereiken.

Naast een vaak terugkerend standpunt om tegelijkertijd universeel en particularistisch te werk te gaan (inclusief als het kan en categoriaal als het moet), vinden we ook duidelijke pleidooien voor een particularistische dan wel een universeel gerichte solidariteit.

3.2. consensus - conflict

Solidariteit kan bouwen op een sterke consensus in de visie over samen leven en samenleving. Solidariteit kan ook tot stand komen als er daar geen overeenstemming over bestaat.

Beleid en praktijk gaan er vaak impliciet van uit dat solidariteit in onze samenleving gedragen wordt door consensus. Met het begrip sociale cohesie wordt al eens verwezen naar een vorm van consensus als een noodzakelijke grondlaag voor solidariteit. Tot nog toe vonden we slechts in enkele bronnen het geloof in een mogelijke positieve bijdrage van conflicten voor het versterken van de solidariteit in diversiteit.

Samenlevingsopbouw Brussel, meerjarenplan:

Belangentegenstellingen zijn constitutief voor het samenleven en dwingen opbouwwerk tot keuzes en stellingname. Opbouwwerk ondersteunt die groepen die zich in het uitoefenen van hun "recht op de stad" bedreigd weten.

Het actieplan interculturaliseren: rewind en fast forward, 2010:

Geconfronteerd worden met verschillen en door deze verschillen heen de interactie aangaan, vraagt conflicthanteringscapaciteiten en communicatievaardigheden. Dat deze weg niet altijd over rozen loopt, is wel bekend.

Het actieplan interculturaliseren: rewind en fast forward, 2010:

Moeten we nu categoriaal of inclusief werken? Vanuit onze ervaring op CIMIC antwoorden we daar meestal op en-en. In de sector zien we vooral dat er een groeiend bewustzijn is dat categoriaal werken ook als negatieve keerzijde kan hebben dat men hierdoor stigmatiseert of etiketteert en in de feiten soms aan exclusie werkt.

De8 Meerjarenplan:

De8 kiest uitdrukkelijk voor een aparte doelgroepenbenadering binnen het diversiteitsbeleid, omdat voor elke doelgroep naast gemeenschappelijke mechanismen ook andere, meer specifieke, mechanismen van achterstand en achterstelling spelen.

Beleidsnota diversiteit Gent 2008-2013:

Wij willen de persoonlijke ontplooiing van alle Gentenaars actief bevorderen, en alle hinderpalen voor de emancipatie zoveel mogelijk wegnemen [...]. Eerder dan te zwichten voor de reflex van 'eigen doelgroep eerst', kiest de stad Gent voor versterking door solidariteit en voor gebundelde acties. van achterstand en achterstelling spelen.

Chiro Brussel:

Diversiteit heeft minder te maken met harmonie-in-verschil, wel met conflict, discussie en permanente onderhandeling. Die complexe onderhandelingsituaties vragen van alle deelnemers nieuwe competenties – ook van onze Chiroleiding!

Fraser (1997):

Het onderscheid tussen herverdeling en erkenning is analytisch. Herverdelingsstrategieën vooronderstellen vaak een onderliggende vorm van erkenning. In het echte leven zijn het sociaal-economische en het culturele altijd verweven. Elke strijd tegen onrecht vooronderstelt eisen en strategieën op beide vlakken: herverdeling en erkenning.

3.3. economisch – cultureel

Solidariteit kan slaan op materiële herverdeling en **economisch** van aard zijn of op het erkennen en respecteren van culturele verschillen, zonder de andere daarbij uit te sluiten van solidariteit.

Onder de noemer 'cultuursensitiviteit' stimuleren beleid en praktijk heel wat inspanningen om verschillen op basis van **culturele achtergrond** te onderkennen en te respecteren. Anderzijds hoeden sommigen zich om culturele diversiteit te pas en te onpas in te roepen als grond voor verschillen tussen mensen. Wegwerken van **sociaaleconomische ongelijkheid** blijft een belangrijke inzet van heel wat initiatieven gericht op solidariteit in diversiteit.

3.4. integratie – transformatie

Een zesde spanningsveld speelt op het niveau van de effecten van solidariteit. Solidariteit die integratie in een bestaande sociale orde veronderstelt, **bevestigt** bestaande sociale verhoudingen en maatschappelijke structuren. Solidariteit kan ook vorm krijgen op basis van een transformatie van sociale relaties en maatschappelijke verhoudingen.

Begrippen als **inburgering**, inclusie en integratie vertolken vaak een integrerende benaderingen van solidariteit.

Vlaamse beleidsnota inburgering en integratie 2009-2014 (2009):

De Vlaamse regering [...] ziet de inburgering van etnisch-culturele minderheden als een kans tot meer solidariteit en meer respect, tot meer dialoog, tot meer samenleven in Vlaanderen. Hierbij benadrukt zij het belang van de kennis van het Nederlands. Een gemeenschappelijke taal spreken is immers een essentiële voorwaarde om tot een hechte sociale samenleving te komen.

VVSG standpunt over beleidsnota inburgering en integratie (2009):

De meeste acties zijn bedoeld voor de groep van inburgeraars en er wordt vooral op het taalaspect ingegaan. Aan de slechte socio-economische situatie van allochtone burgers kan niet verholpen worden door taalmaatregelen alleen. Structurele acties die discriminatie en achterstelling aanpakken dringen zich op. Zo worden er ook hoge verwachtingen gelegd bij de invoering van een inburgeringscertificaat dat 'voldoende civiel effect moet generen, niet in het minst bij werkgevers.

Fraser (1997):

Er is een onderscheid tussen affirmatieve en transformatieve remedies tegen onrecht. Affirmatieve remedies corrigeren ongelijke uitkomsten van sociale arrangementen zonder de onderliggende logica in vraag te stellen. Transformatieve remedies bestrijden ongelijkheid precies door de onderliggende logica's te veranderen.

Spring Global Mail, Mechelen:

De collegialiteit tussen arbeiders in het magazijn van dit internationaal postbedrijf krijgt een economische invulling. Een magazijnmedewerker aan het woord: "als we samen werken respecteren we, doen we wat ze vragen voor het werk. Iedereen heeft zijn cultuur, dat is waar, maar niet hier, misschien iedereen in zijn huis."

Vlaams actieplan interculturaliseren (2006):

De etnisch-culturele factor beschouwen we als een specifieke en erg belangrijke determinant voor de toegankelijkheid en participatie (en dus ook de non-participatie). Dat heeft veel (zo niet alles) te maken met de wijze waarop het cultuur-, jeugdwerk- en sportveld zich presenteren, met het personeelsbeleid enz. De gevolgen zijn duidelijk: veel burgers met een etnisch-cultureel diverse achtergrond beschouwen het aanbod als irrelevant en niet voor hen.

Vlaams actieplan interculturaliseren (2006):

Zonder twijfel zijn en blijven sociaaleconomische drempels de belangrijkste oorzaak van het minder of niet participeren van mensen aan het gesubsidieerde cultuur-, jeugdwerk- en sportaanbod. De vaardigheden om eraan deel te kunnen nemen hangen nauw samen met het opleidingsniveau. Dat, samen met het inkomen, is in onze samenleving nog steeds de bepalende factor voor participatie.

Torekes, Rabot - Gent:

De Torekes is een alternatief muntsysteem maar de koppeling aan de euro (10 Torekes = €1) duwt gebruikers terug in een financiële logica. Dit wordt zichtbaar in discussies over verloning. Waar de Torekes de typische relatie tussen arbeidsproductiviteit en loon enerzijds verstoort, wordt die relatie ook weer bevestigd door de koppeling aan de euro.

3.5. afstand – nabijheid

Dit vijfde spanningsveld omvat de ruimtelijk reikwijdte van solidariteit en varieert van afstand tot nabijheid. Solidariteit tussen mensen die zich fysiek dicht bij elkaar bevinden en die via directe sociale interactie verloopt, is gekenmerkt door nabijheid. Daartegenover staat solidariteit tussen mensen die zich op een zekere fysieke afstand van elkaar bevinden en die gemedieerd wordt door instituties die deze afstand helpen overbruggen. Zowel afstand als nabijheid vertrekken vanuit een concrete plaats. Door netwerken kan die plaats verbonden zijn met andere plaatsen zelfs tot op een grote afstand. Verschillende planners focussen in beleidsdocumenten sterk op solidariteit in nabijheid.

Samenlevingsopbouw Brussel, meerjarenplan:

Dit betekent ook dat we het louter wijkgericht werken binnen dit programma min of meer verlaten en dit ondermeer vanuit de vaststelling dat de huisvestingsproblematiek zich misschien wel op wijkniveau manifesteert maar de oplossingen op een hoger niveau gezocht moeten worden.

Beleidsnota Etnisch-culturele diversiteit 2012-2014, Gent (2012)

De buurt is een ideale schaal waarop sociale netwerken tot stand kunnen komen. Het belang van sociale netwerken in het dagelijkse leven van mensen is groot: het biedt mogelijkheden tot sociale contacten, wederzijds hulp, uitwisseling van ervaring en informatie en schept gevoelens van samen-horigheid. Het schept een klimaat waarin men samen de directe leefomgeving mee vorm kan geven. Het gebruik van voorzieningen en openbare ontmoetingsplaatsen zoals scholen, winkels, speelpleinen spelen hierin een belangrijke rol en geven deze netwerken een kans.

3.6. onderhandelbaar – niet onderhandelbaar

Wanneer uitoefening van dwang, bijvoorbeeld in de vorm van sociale verwachtingen of plichten, het ontwikkelen en in stand houden van solidariteit ondersteunt, noemen we die solidariteit niet onderhandelbaar. Wanneer solidariteit volgt uit een spontane, vrijwillige handeling is ze wel onderhandelbaar.

Invalshoeken die focussen op onderhandelbare solidariteit maken vaak gebruik van begrippen zoals eigenaarschap, participatie en inspraak.

Spring Global Mail, Mechelen:

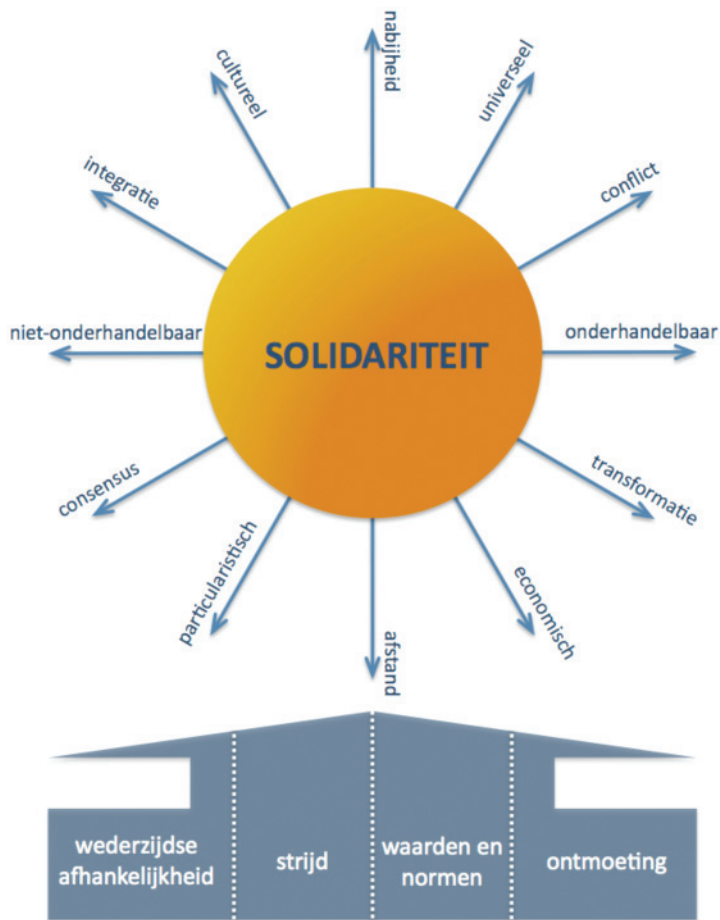
De marktpositie en de arbeidscontext in een internationaal postbedrijf bepalen mee de mate waarin solidariteit op de werkvloer onderhandelbaar is. Je tekent er een contract en moet de taken die daaraan verbonden zijn uitvoeren. Onderhandeling over een invulling van collegialiteit (en solidariteit) disfunctioneel voor de kernprocessen van het bedrijf is niet vanzelfsprekend.

Hoorzitting sociale mix:

Tot slot moeten we zelforganisaties en sleutelfiguren uit de allochtone gemeenschappen inschakelen om via hen de gewoonten en de regels van het samenwonen in de sociale huisvesting over te brengen. We moeten ook durven grenzen stellen aan het recht op wonen. Iedereen moet kansen krijgen, maar wie de leefbaarheid blijft verzieken en begeleiding weigert, moet eruit. Reglementen van inwendige orde zijn meer dan een vodge papier, en moeten afdwingbaar zijn.

4. Tot slot

Vanuit een beleids- of professioneel perspectief kan je gerichte initiatieven opzetten die de posities op de zes spanningsvelden beïnvloeden. Maar je kan net zo goed bewust putten uit de vier bronnen van solidariteit. Dat doe je door aan de hand van beleidsmaatregelen of interventies in te spelen op ontmoeting, wederzijdse afhankelijkheid, strijd of het delen van waarden en normen. Bij het plannen van beleid en concrete interventies loont het elke keer opnieuw, hier en nu, de moeite om te reflecteren over een actuele en gewenste posities ten aanzien van de vier bronnen en de zes spanningsvelden van solidariteit.

Tijdens onze zoektocht naar nieuwe vormen van solidariteit in diversiteit besteden we ook aandacht aan interventiestrategieën en de rol van professionals. Zij nemen immers gericht initiatieven die de ontwikkeling van solidariteit in diversiteit kunnen bevorderen. Met hun strategieën spelen ze niet alleen in op de bronnen en de spanningsvelden. Ze kunnen evengoed ingrijpen op de ruimte, op leerprocessen en op burgerschapspraktijken gesitueerd op concrete plaatsen waar mensen van diverse afkomst nabij zijn.

Bronnen

- Amin, A. (2004). Regions unbound: towards a new politics of place. *Geografiska Annaler B*, 86, 33-44.
- Balthazar, T. (2008). *Beleidsnota diversiteit 2008-2013: Gent gaat voluit voor gelijke kansen!* Gent: Stad Gent.
- Biesta, G. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten Ethiek, politiek en democratie*. Den Haag: Boom/Lemma.
- Bourgeois, G. (2009). *Beleidsnota Inburgering en Integratie 2009-2014*.
http://www.inburgering.be/sites/default/files/Beleidsnota_Inburgering_Integratie_2009-2014.pdf
- De8 Antwerps minderhedencentrum (2009). *Meerjarenplan 2009-2014*.
http://www.de8.be/downloads/producten/publicaties/meerjarenplan_2009-2014.pdf
- Debruyne, P., Van Bouchaute, B., Schuermans, N. & Oosterlynck, S. (2014). *Solidariteit in diversiteit: een operationeel kader*. Antwerpen: DieGem (DieGem working paper, www.solidariteitdiversiteit.be).
- Depraetere, A. & Van Bouchaute, B. (2014). *Case-study De Torekes complementaire munt in Rabot*, Gent. Antwerpen: DieGem (DieGem working paper).
- Depraetere, A. & Vandenabeele, J. (2013). *Education and the concern for community*. Leuven: DieGem (DieGem working paper, www.solidariteitdiversiteit.be).
- Dewey, J. (1954). *The public and its problems*. Chicago: Swallow.
- Durkheim, E. (1984). *The Division of Labour in Society*. Houndmills/London: MacMillan.
- Fraser, N. (1997). *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*. New York: Routledge.
- *Hoorzitting over de sociale mix en de leefbaarheid in de sociale huisvesting (2002)*. Brussel: Vlaams Parlement, 16 december 2002. Stuk 1498 (2002-2003) – Nr. 1.
- Marx, K., & Engels, F. (1948). *Manifesto of the Communist Party [1848]*. New York: International Publishers.
- Massey, D. (1991). *A global sense of place*. *Marxism Today*, 35, 24-29.
- Matheusen, F., Y. Krols, J. de Graef, J. Simons & D. Detroy (2010). *Het Actieplan Interculturaliseren: Rewind and Fastforward. De effecten van het Actieplan Interculturaliseren van, voor en door Cultuur*, Jeugdwerk en Sport. Mechelen: Centrum voor Intercultureel Management en Internationale Communicatie (CIMIC) - Katholieke Hogeschool Mechelen.
<http://www.brusselskunstenoverleg.be/nl/node/4779>
- Minderhedenforum (2010). *Ons verleden, onze toekomst. Bouwstenen voor een effectief minderhedenbeleid*. Brussel: Minderhedenforum.
- Mouffe, C. (2005). *On the political*. London: Routledge.
- *Ontwerp van decreet gelijke onderwijskansen (2002)*. Brussel: Vlaams Parlement, 29 maart 2002. Stuk 1143.

- Oosterlynck, S. & Van Bouchaute, B. (2013). *Social solidarities: the search for solidarity in sociology*. Antwerpen: DieGem (DieGem working paper, www.solidariteitdiversiteit.be).
- Oosterlynck, S. & Van Bouchaute, B. (2013). *Een gemeenschap van gedeelde waarden en normen: doodlopende weg naar solidariteit?* Opbouwwerk voor leefbare wijken. *Praktijk en analyse*, (108), 35-44.
- Oosterlynck, S. & Schuermans, N. (2013). *Superdiversiteit. Solidariteit herdenken*. *Alert*, 39 (4), 13-19.
- Oosterlynck, S., Loopmans, M., Schuermans, N., Vandenabeele, J. & Zemni, S. (2014). *Putting flesh to the bone: an interdisciplinary quest for solidarity in diversity*. Antwerpen: DieGem (DieGem working paper).
- Parsons, T. (1991). *The Social System. With a New Preface by Bryan S. Turner*. London: Routledge.
- Putnam, R. D. (2007). *E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century The 2006 Johan Skytte Prize Lecture*. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137-174.
- *Pedagogisch project van het Go!-onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap (s.d.)*
http://www.g-o.be/sites/portaal_nieuw/SiteCollectionDocuments/PPGO.pdf
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2013). *Rondje voor de publieke zaak. Pleidooi voor de solidaire ervaring*. Den Haag: RMO.
- Reynebeau, G. (2012). *Samen kan ook anders. Beleidsplan Etnisch-culturele diversiteit 2012-2014*. Gent: Stad Gent.
- Samenlevingsopbouw Vlaanderen (2010). *Meerjarenplan 2009-2015. Bijsturing periode 2011-2015*. Brussel: Samenlevingsopbouw Vlaanderen.
- Schuermans, N., Spijkers, F. & Loopmans, M. (2013). *Solidarity in human geography: responsibility, care, place and encounter*. Leuven: DieGem (DieGem working paper, www.solidariteitdiversiteit.be).
- Simmel, G. (1950). *The Sociology of Georg Simmel*. Glencoe Illinois: The Free Press.
- Smet, P. (2009). *Beleidsnota onderwijs 2009-2014*. Brussel: Vlaams Parlement, 26 oktober 2009. Stuk 202 (2009-2010) – Nr. 1.
- Spijkers, F. & Moris, M. (2014). *Rapportage Pilotcase domein Arbeid. Solidariteit in diversiteit bij Spring Global Mail*. Leuven: DieGem (DieGem working paper).
- Samenlevingsopbouw Brussel (2010). *Meerjarenplan 2011-2015*. Opbouwwerk Brussel, 26 (95bis).
- Stadsbestuur Antwerpen (2012). *Respect voor A. Bestuursakkoord 2013-2018*.
http://www.antwerpen.be/docs/Stad/Bedrijven/Marketing_en_communicatie/MC_Com/Bestuursakkoord_%20Stad_Antwerpen_2013_2018.pdf
- Stadsbestuur Gent (2013). *Bestuursakkoord 2013-2018 Sp.a-Groen-Open VLD*.
http://www.gent.be/docs/Diensten%20van%20de%20Stadssecretaris/Stadssecretariaat/Bestuursakkoord_2013_2018.pdf

- Uit de Marge (2009). *Emancipatorisch jeugdwerk met maatschappelijk kwetsbare kinderen en jongeren*.
http://www.uitdemarge.be/media/docs/over%20uit%20de%20marge/090807_visie.pdf
- Vertovec, S. (2007) *Super-diversity and its implications*. *Ethnic and Racial Studies* , 29(6), 1024-54.
- Vlaamse regering (2006). *Vlaams actieplan interculturalisering van, voor en door cultuur, jeugdwerk en sport*,
http://www.interculturaliseren.be/fileadmin/user_upload/pdf/actieplan_interculturaliseren.pdf
- VVSG (2009). *Standpunt over beleidsnota Inburgering en Integratie*.
http://www.vvsg.be/sociaal_beleid/Etnisch-Culturele_diversiteit/integratiebeleid/Documents/Integratiebeleid%20Homepage/2011/VVSG%20standpunt%20over%20beleidsnota%20Inburgering%20en%20Integratie%202009.pdf
- Zemni, S. & Debruyne, P. (2013). *Citizenship, community and social cohesion: A political science analysis*. Gent: DieGem (DieGem working paper, www.solidariteitdiversiteit.be).